M.Ü. İlâhiyat Fakültesi Dergisi
24 (2003/1), 25-42

Dindarlık Hayatımızı Hâlâ Etkiliyor mu? Çeşitli Dindarlık Tiplerine Göre Değer Yapılarının Farklılaşmasını Destekleyen Yeni Deliller*

Bart DURIEZ, Johnny R. J. FONTAINE & Patrick LUYTEN
Çev. Prof. Dr. Veysel UYSAL**

Din ve değerler arasındaki ilişki teolojik, felsefî, sosyolojik ve psikolojik pek çok teoride merkezî bir yer tutmuş (Durkheim, Marx, Weber, Freud gibi) ve bugüne kadar da büyük bir ilgi uyandırmıştır. Bu süregiden ilginin örnekleri arasında, batı toplumunda "değerlerin kaybı"na çekilen dikkati sayabiliriz. Çeşitli sahalarda pek çok uzman, bu durumu bizim batılı kültürümüzde, özellikle de Avrupa ülkelerinde dindarlıktaki düşüşe bağlıyorlar. Her ne kadar din, bir ahlâkî değerler ve kurallar bütününe indirgenemezse de, bu değerler her dinin önemli bir kısmını teşkil ederler (Vergote, 1997). Öyleyse bizim "dindarlık" (religiosité) diye isimlendirdiğimiz kişisel dînî bağlılık ya da dînî tutumlar ile kişisel değer yönelimleri (orientations) arasındaki ilişkiyi (le lien) incelemek ilginç olur.

Fontaine, Luyten ve Corveleyn'in (2000) de belirttiği gibi, Rokeach (1968, 1969a, 1969b) hayatın içinde durum ötesi (transsituationnel) yönlendirici (directeur) bir ilke olarak insânî değerleri ampirik bir biçimde inceleyen ve dindarlıkla ilişkilerini analiz eden ilk kişidir. Rokeach katılımcılardan hayatlarının yönlendirici ilkesi olarak 18 araçsal (instrumentale) ve 18 amaçsal (terminale) değeri önem sırasına göre sıralamalarını istemiş ve her değere atfedilen ortalama önem düzeyi bakımından dindar katılımcılar ile dindar olmayanları karşılaştırmıştır. Dindar katılımcıların "*kurtuluş/necât, bağışlama ve itaat*" gibi değerleri dindar olmayanlardan daha üst sıralarda; "*haz/zevk, bağımsızlık, entellektüel ve mantık*" gibi değerleri daha aşağılarda sıraladıklarını tespit ettirmiştir. Dindarlık ile değerler yönelimi arasındaki ilişkiye dair daha sonraki araştırmalar, Rokeach'in yaklaşımından ilham almışlardır (mesela: Lau, 1989; Paloutzian, 1981). Bununla birlikte, Fontaine ve arkadaşlarının (2000) da belirttikleri gibi, bu

---

* "La Religiosité Influencence-t-elle Encore Notre Vie? Nouvelles Preuves Soutenant la Différenciation des Structures de Valeurs en Fonction de Différents Types de Religiosité" başlığını taşıyan bu makale, *Religion et Développement Humain*, (sous la direction de Vasilis Saroglou & Dirk Hutsebaut) L'Hartman, 2001 adlı eserin 93-113. sayfaları arasında yer almaktadır.

** M.Ü. İlâhiyat Fakültesi, Din Psikolojisi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi.

yaklaşımın iki kusuru vardır. İlk olarak, dindarlık çoğu zaman sadece *inanç ve inançsızlık* terimleriyle tanımlanmış ya da araştırmalar farklı dînî isimlendirmeler arasında yapılan bazı karşılaştırmalarla sınırlandırılmıştır. Demek ki dindarlık çoğu zaman *tek boyutlu bir özellik* (une caractéristique unidimensionnelle) olarak ele alınıyor. Öbür taraftan, dindarlığı çok boyutlu bir özellik (une caractéristique multidimensionnelle) olarak gören araştırmacılar (Tate & Miller, 1971) ise, *-iç kaynaklı/dış kaynaklı dindarlık gibi* (religiosité intrinsèque-extrinsèque, Allport & Ross, 1967)- bazı klasik ayrımlara dayanıyorlar ki bunlar, psikometrik açıdan olduğu kadar kavramsal açıdan da eleştirilmiştir (Kirkpatrick & Hood, 1990). İkinci olarak da, Rokeach her değeri ayrı bir bütünlük (entité) olarak ele almış ve bu da kötü düzenlenmiş bazı sonuçlara götürmüştür.

Dînî tutumlar (Hutsebaut, 1996, 1997) kadar insânî değerlerin (Schwarts, 1992) ölçüm ve kavramsallaştırılması düzeyinde yeni bazı gelişmeler, Fontaine ve arkadaşlarına (2000) dînî tutumlar ile insânî değerler arasında varolan ilişkilere dair yeni bir bakış açısı geliştirme imkânını sağladı. Fontaine ve arkadaşlarının araştırması (2000), Schwartz ve Huismans'ın araştırmasının (1995) bir uzantısını teşkil etmektedir. Schwartz ve Huismans; Yahudilik, Protestanlık, romen Katoliklik ve grek ortodoksluğu gibi farklı dört mezhep veya dine mensup bazı kimselerde dînî bağlılık ile bir değerler bütünü arasında, teorik bakımdan manidar bir ortaklıklar bütünü (un ensemble des associations, çağrışımlar birliği) olduğunu ortaya koydular. Fontaine ve arkadaşları (2000), Schwartz ve Huismans'nın teorisini (1995) Hutsebaut (1996, 1997) tarafından geliştirilen dînî tutumların çok boyutlu ölçek ve kavramsallaştırması ile karşılaştırdılar ve farklı dînî tutumların bazı değer önceliklerine ne ölçüde göndermede bulunduğunu analiz ettiler. Onların incelemesi ilke olarak dînî bağlanmaya (engagement religieux) bağlı değerler yapısı kadar Hutsebaut'nun dînî tutumlara bağlı değerler yapısının da, (Teolojik kaynaklı bir aşkınlık/karşılıklı ilgi yapısı ve sosyo-psikolojik kaynaklı bir sosyal düzen/belirsizlikten kaçınma yapısı gibi.) teorik olarak elde edilmiş iki değerler yapısının özel bir birleşimi olarak büyük ölçüde açıklanabileceğini ortaya çıkardı. Bu makalede, basitleştirilmiş bir dînî bağlılık ölçeği ile Hutsebaut'un "Eleştiri-Sonrası İnanç" ölçeğinin (l'échelle de Croyance Post-Critique) daha yeni bir versiyonunu kullanarak (Duriez ve diğerleri 2000) bu sonuçların yeniden elde edilip edilemeyeceğini belirlemeye çalışıyoruz.

Tablo 1: Kendi amaçlarına ve kendilerini temsil eden değerlere göre değer tiplerinin tanımlanması

GÜÇ	(Pouvoir) Sosyal konum ve prestij, insanlar ve kaynaklar üzerinde denetim veya kontrol (sosyal güç, otorite, zenginlik, kamu imajımı korumak, sosyal kabul)

BAŞARI	(Accomplissement) Sosyal standartları temel alan kişisel başarı (başarılı olmak, yetkin, hırslı, etkili, zeki)
HAZCILIK(*)	(Hédonisme) Zevk ve duyuların kişisel ödüllendirmesi (zevk, hayatı seven, kendi kendisi ile barışık, cinsellik)
UYARILIM	(Stimulation) Tahrik, yenilik ve hayatta meydan okumalar (cesur, değişik bir hayat, heyecanlı bir hayat)
ÖZYÖNELİM(*)	(Autonomie) Bağımsız düşünce, eylem tercihi, yaratmak, keşfetmek-incelemek (özgürlük, bağımsızlık, kendi hedeflerini seçen, yaratıcılık, merak, kendine saygı)
EVRENSELCİLİK(*)	(Universalisme) Anlayışlı olmak, takdir edici, hoşgörülü, herkesin ve tabiatın iyiliğini gözetmek (açık fikirli, sosyal adalet, eşitlik, barış içinde bir dünya, güzelliklerle dolu bir dünya, tabiat ile bütünlük, çevreyi korumak, erdem)
İYİLİKSEVERLİK	(Bienveillance) Olağan ve kişisel temas içinde olunan kimselerin iyiliğini gözetme ve koruma (yardımsever, dürüst, bağışlayıcı, sâdık, sorumlu, gerçek arkadaşlık, olgun sevgi)
GELENEKSELLİK(*)	(Tradition) Dinin ya da geleneksel kültürün birtakım fikirlerini ve geleneklerini kabul ve bağlanma, saygı (alçakgönüllü, dindar, geleneğe saygılı, ılımlı, dünyevî işlerden el ayak çeken, hayatın verdiklerini kabul eden)
UYMA(*)	(Conformité) Sosyal norm ve beklentileri ihlâl etmek, başkalarını rahatsız etmek ya da kırmak-yaralamak gibi fiillere elverişli iç itme (dürtü) ve eğilimlerin sınırlanması (itaat eden, nezaket-kibarlık, ana-babasına ve yaşlılara değer vermek, kendini denetleyebilmek)
GÜVENLİK	(Sécurité): Toplumun, ilişkilerin ve kendisinin güvenliği, ahenk ve istikrarı, (millî güvenlik, sosyal düzen, bağlılık duygusu, aile güvenliği, temizlik, iyiliğe karşılık verme, sağlık)
	(*) Bu kavramlar, daha önce yapılan araştırmalarda kullanılan Türkçe karşılıkları dikkate alınarak böyle tercüme edilmiştir.*

* Krş.; M. Ersin Kuşdil ve Çiğdem Kağıtçıbaşı, "Türk Öğretmenlerinin Değer Yönelimleri ve Schwartz Kuramı", *Türk Psikoloji Dergisi* 2000 15(45), s. 59-76.

Dindarlık ve Değerler

Schwartz'ın değerler yaklaşımı

Schwartz (2000) son yıllarda değer alanının yapısı ve içeriği hakkında derinleştirilmiş bir teori geliştirdi. Bu teori kırktan fazla ülkede ampirik olarak doğrulandı (Schwartz & Sagiv, 1995). Schwartz bir değeri *hayatta yönlendirici prensip sıfatıyla önem bakımından değişen, arzu edilir ve durum ötesi bir hedef [amaç]* olarak tanımlar. Böylece o, her biri kendi özel güdüsel amacıyla belginlik kazanmış, ampirik araştırma ve teorik analizler temeline dayalı 10 farklı değer tipi belirledi: *Evrenselcilik, İyilikseverlik, Geleneksellik, Uyma, Güvenlik, Güç, Başarı (icraat), Hazcılık, Uyarılım ve Özyönelim* (Bkz., Şekil 1). Bu değer tipleri, her biriyle ilgili kendi güdüsel amaçları arasında karşılıklı çatışma ve uyuşmaların temeli üzerinde çift boyutlu ve karmaşık dâirevî bir yapı içine yerleştirilebilir. (Bkz., Şekil 1). Bağdaşan birtakım amaçları paylaşan değer tipleri, birbiriyle olumlu biçimde en fazla bağlılaşmış (correlé) olanlardır ve çift boyutlu temsil içinde birbirine bitişik gibidirler. Çatışmalı birtakım amaçlarla belirginleşmiş değer tipleri ise, birbirleriyle daha az, hatta olumsuz biçimde bağlılaşmıştır ve birbirlerinin zıddına yerleştirilmiştir. Bu değer tipleri ile kimi dış değişkenler arasındaki ilişkilere gelince bu durum, araştırmacılara kolayca özel bazı tahminler yapma imkânı verir: Bu ilişkiler, bir çemberin 0 dereceden 360 dereceye kadar olan yaylarının sinüs değişimlerini grafikle gösteren devirli düzlem eğrisine (sinusoïde) benzer bir yapıyı (une forme sinusoïdale) izlemeliydi. Eğer bir dış değişkenle en olumlu biçimde ilişkili diye kabul edilen değer tipi ile en olumsuz biçimde ilişkili sayılan değer tipi tespit edilebilirse, bu dış değişken ile diğer bütün ilişkilerin düzenini, karmaşık bir dâirevî yapı (structure circomplexe) temeli üzerinde önceden kestirmek mümkün olabilirdi[1]. En olumlu biçimde bağıntılı değer tipinden en olumsuz biçimde bağıntılı olan değer tipine geçildiğinde, ilişkiler sistematik olarak azalmalıydı. Tersine de, en olumsuz biçimde birleşmiş değer tipinden en olumlu biçimde birleşen değer tipine doğru gidildiğinde bu ilişkiler sistematik olarak artmalıydı.

Şekil 1: Değer tipleri arasındaki ilişkilerin teorik modeli
(Schwartz & Huismans'a göre)

[1] Bununla birlikte değer tipleri arasındaki ilişkinin önemi, bazı dış değişkenler ile ilişkilerin düzenini tam olarak belirleyecek kadar büyük değildir.

Dînî Bağlılık ile Kişisel Değer Yönelimi Arasında İlişki

Hristiyanî bir teolojik analize göre, din hem şahsî bir Tanrı'ya doğru yönelme ve onun karşısında bir bağımlılık, hem de birtakım maddî kaygılara ve bazı geçici duygusal arzulara karşı bir aşkınlık ile belirginleşir (mesela: Niebuhr, 1935; Vergote, 1997). Bu ise, kendisini düzenli bir kült (tapınma) ve maddî ve duygusal arzular üzerinde hâkimiyet ile ifade eden bir Tanrı'ya saygıyı ve saygıdan gelen bir korkuyu ihtivâ eder. Kişinin benliği üzerine odaklanmış olan maddî dünya ve geçici duygusal arzular atılmış olmalıdır. Bununla beraber Tanrı'nın aşkınlığına yapılan vurgu, Hiristiyanlığın sadece temel bir boyutunu temsil eder. Diğer temel boyut ise, aynı sosyal gruba ait olsunlar veya olmasınlar, diğer insanları sevmeye dayanır. Başkaları için olan bu sevgi ilâhî bir buyruk olarak kabul edilmiştir (Vergote, 1997). Bu da başkalarına doğru bir yönelimi ve onlar için bir ilgiyi gerektirir. O halde, teolojik bir bakış açısından hıristiyan dindarlığı, Aşkınlık (Transcendence) ve karşılıklı İlgi (mutuel Care) ile belirginleşmiş bir değerler yapısı ile at başı gidecektir. Bu yapı, Fontaine ve arkadaşları (2000) tarafından bir Aİ (Aşkınlık-karşılıklı İlgi) değerler yapısı olarak isimlendirilmiştir.

Fontaine ve arkadaşları (2000) bu değer yapısını Schwartz'ın değer tipleri haline soktular. Bu açıdan da dindarlık *Geleneksellik* ve *İyilikseverlik* ile daha fazla ilişkili olurken, *Hazcılık* ve *Başarı* ile en az ilişkili, hatta negatif biçimde ilişkili olacaktı. Bu ilişki korelasyonlarda kademeli bir azalma ile bir yandan *Gelenekselliken-Başarıya* doğru giderken, *Uyma*'dan, *Güvenlik* ve *Güç* değer tiplerinden geçerek azalacaktı; diğer yandan *İyilikseverlik'ten-Hazcılığa* doğru ise *Evrenselcilik* ve *Özyönetim* yoluyla *Uyarılım* değer tipine doğru giderek azalacaktı (bkz. Tablo 2). *Geleneksellik* değer tipi -din tarafından taşınan fikirleri ve gelenekleri kabul etme ve saygı gösterme ile belirginleşmiş olup-, aşkınlık arayışını gayet açık biçimde ifade eder; oysa *İyilikseverlik* -genellikle birlikte olunan kişilerin iyiliğini isteme ve koruma olarak tanımlanmış olup-, karşılıklı ilginin önemini gayet iyi açıklar. *Uyma*, aşkın bir gerçeklik için saygı ve saygıya dayalı bir korku tutumu ile uyumludur. Oysa ki bütün beşerî varlıkların iyiliği üzerine vurgu yapan *Evrenselcilik*,

karşılıklı İlgi ile aynı perspektif içine kaydedilir. Hazzın uyanışı üzerine yaptıkları vurgu içinde kendi kendini tatmini (otosatisfaksiyon) ifade eden *Uyarılım* ve *Hazcılık* kadar, sosyal konum ve kişisel başarı üzerine yaptıkları vurgu arasında maddeciliği ifade eden *Güç* ve *Başarı* da dindarlık ile çatışma halinde olacaktı. *Özyönelim* ve *Güvenlik* için açık hiçbir hipotez formüle edilemez. Her ne kadar *Özyönelim* karşılıklı *ilgi* ve *aşkınlık* vurgusu ile çatışma halinde olsa da, aynı zamanda *maddecilik* ile de çatışma halinde olabilir. Aynı şekilde *Güvenlik* değer yapısı da *dînî öğretiler* ile hem çatışma, hem de uyum içinde olabilir. Grup içinde dayanışmayı var saydığı ölçüde, bu değer tipi dindarlık ile bağdaşır. Ancak *Güvenlik* değerleri çoğu zaman dış grup üyelerinin rahat ve huzuru ile çatıştığına göre, bu noktada dînî öğretilerle de çatışabilir.

Dindarlık ile değerler arasındaki ilişki, din tarafından tatmin edilen psikolojik ve sosyal ihtiyaçlar terimleriyle de açıklanabilir. Sosyolojik teoriler, kurulu sosyal düzenin istikrarı ve kabulü seviyesinde din tarafından oynanan destek rol üzerine dikkat çekmektedir. (Durkheim, 1912/1954; Marx, 1848/1964). Her ne kadar bazı isyan dönemlerinde din, kurulu sosyal düzene karşı olabilirse de, hâkim olan din genellikle kurulu sosyal düzeni destekleyecek ve hatta onu kutsallaştırmaya kadar gidecektir (Schwartz & Huismans, 1995; Wilson, 1992). Bu bakış açısından, normal şartlarda, dînî kurumların, sosyal değişime götürebilecek bağımsız ve eleştirel bir düşünce yaratmak yerine, üyeleri arasında kurulu sosyal düzene karşı güven ve saygıyı teşvik etmesi beklenebilir. Psikolojik bir bakış açısından ise, din insânî güven ihtiyacını (le besoin humain de certitude) tatmin edebilir (Durkheim, 1912/1954; Schwartz & Huismans, 1995). Din global bir dünya görüşü ve ahlâkî bir program sunarak, açık biçimde beşerî hayatın karmaşıklığını indirger ve yapısallaştırır. Psikolojik planda, din güvenli bir çevre yaratır. Netice itibariyle, bu bakış açısından, kesinlik ve/veya gerçekliğe ihtiyacı olan kişiler, din tarafından daha fazla cezbedilmiş olacaklardır. Her ne kadar din ve değerler arasındaki ilişkiye dair sosyolojik ve psikolojik teoriler, pek çok yönden farklı olsalar bile, bireysel değerler ile dindarlık arasındaki ilişkiye dair tahminleri birbiriyle çok bağdaşıyor. Mevcut sosyal düzeni destekleyen değerler aynı zamanda iyi belirlenmiş bir çevreye götürüyor. O halde sosyolojik ve psikolojik araştırmalar temelinde, dindarlık Sosyal düzenin (Social order) kabulüne ve Belirsizlikten kaçınmaya (Uncertainty avoidance) öncelik veren değerlerin önemine ortak olmalıydı. Fontaine ve arkadaşları (2000), bu değer yapısını SB (**S**osyal düzen-**B**elirsizlikten kaçınma) değerler yapısı olarak isimlendirirler.

Fontaine ve arkadaşları (2000) bu değerler yapısını aynı zamanda Schwartz'ın değer tipleri bağlamına oturttular. Bu açıdan, *dindarlığın* en fazla *Güvenlik** ve *Uyma* ile ilişki içinde olacağı, *Özyönelim* ve *Uyarılım* ile en az (hatta

* Metin içinde *italik* harflerle gösterilen bazı *kelimeler* ve *kavramlar*, asıl metinde normal harflerle

olumsuz biçimde) ilişki içinde bulunacağı hipotezini ileri sürdüler. *Güvenlik*'ten başlayarak *Güç*, *Başarı ve Hazcılık* üzerinden *Uyarılım* değerine doğru ilişkilerde kademeli bir azalma olacaktır. *Özyönelim*'den başlayarak *Evrenselcilik, İyilikseverlik ve Geleneksellik* değeri üzerinden *Uyma* değer yapısına doğru ise, korelasyonlarda kademeli bir artış olacaktır (Bkz, Şekil 2). *Güvenlik ve Uyma* değer tipleri, istikrarlı bir sosyal çevre ihtiyacını en açık bir şekilde ifade etmektedir. *Özyönelim* (autonomie), kurulu sosyal sisteme göre bağımsız bir tutumu gayet açık olarak dile getirirken; yeni tecrübeler arayışına vurgu yapan *Uyarılım,* belirsizlikten kaçınmanın zayıf bir belirtisi olmaktadır. *Geleneksellik,* oturmuş sosyal yapılara güven ve kabulü var sayar. Sosyal statü üzerinde vurgu yapan *Güç* değeri için de durum aynıdır. Bütün şahısların huzur ve rahatına önem veren *Evrenselcilik* değeri, özel grubun içinde kurulmuş sosyal sisteme karşı eleştirel bir tutumu var sayar. *Hazcılık* değer yapısı, *Uyarılım* değerinden daha az ölçüde de olsa, yeni birtakım tecrübelere ve bazı belirsiz çevrelere sürükleyebilir. *Başarı* ve *İyilikseverlik* için hiçbir açık hipotez ileri sürülemez. Oturmuş sosyal yapının sinesinde şahsî başarıya ulaşılabilir, ancak bu yapının dışında buna ulaşmak da mümkündür. *İyilikseverlik*, her biri güvenli ya da şüpheli birtakım çevrelere yol açan, kurulu sosyal düzen ile hem bağdaşma, hem çatışma halinde olabilir.

Hutsebaut Tarafından Dînî Tutumların Çok Boyutlu Kavramsallaştırılması

Fontaine ve arkadaşları (2000), tek boyutlu kavram olarak *dindarlık* ile *değerler* arasında ilişki konusunda Schwartz ve Huismans'ın (1995) sonuçlarını yeniden üretmekle kalmadılar; aynı zamanda Hutsebaut (1991, 1997; Duriez ve dğr., 2000) tarafından geliştirilen çok boyutlu dînî tutum ölçeğini ve kavramlaştırmayı kullanarak, bu incelemenin eksiklerine çare bulmayı da denediler. Dînî tutumlara ilişkin bu çok boyutlu kavramsallaştırmanın geliştirilmesi için, Hutsebaut temel olarak din karşısında çeşitli tutum ve yaklaşımların Wulff tarafından yapılan sentezinden ilham aldı (Bkz., Şekil 2). Wulff (1991, 1997) bu yaklaşımları iki boyutlu bir alan içine yerleştirerek özetliyor. Bu alan içinde *dikey eksen*, dînî ilgi objelerinin götürdüğü aşkın gerçekliğe katılımın derecesini temsil ediyor (Aşkınlığın dışlanması/Aşkınlığın dahil edilmesi). *Yatay eksen* ise dinin literal/harfî ya da sembolik/remzî bir biçimde yorumlanıp yorumlanmadığını gösteriyor (littérale/symbolique). O halde bu iki boyut din karşısında dört tutum tanımlıyor. *Sol üst kadran* dînî alanın harfî/lafzî bir olumlamasını temsil ediyor. Sol alt kadran, içinde dînî dilinin sembolik bir anlama sahip olacağı ihtimalini göz önünde bulundurmayan dînî alanın bir olumsuzlanmasını temsil ediyor. *Sağ alt kadran* dînî alanın bir olumsuzlamasını temsil ediyor. Bu olumsuzlama içinde dinin ritleri

---

yazılmıştır. Ancak değer tipleri ile dindarlık ilişkilerin durumuna dikkat çekmek için mütercim tarafından italik yazılmıştır (Ç.N.).

ve mitlerinin, gizlenmiş de olsa, gerçek anlamı üzerinde ayrıcalıklı bir bakış açısı istiyor. *Sağ üst kadran* dînî alanın bir olumlamasını temsil ediyor. Bu olumlamada, dînî dilin sembolik anlamını bulmak için mümkün olduğu kadar bütün indirgeyici yorumları kuşatmak ve onların ötesine gitmek için çalışılır. Bu bakımdan, Wulff ikinci bir saflıktan (seconde naivïté) bahsediyor. Wulff'un yaklaşımından esinlenerek Hutsebaut (1996, 1997; Duriez ve ark., 2000) Eleştiri-Sonrası İnanç Ölçeği'ni (l'échelle de Croyance Post-Critique) geliştirdi. Bu ölçek dört dînî tutumu açıklamaktadır: Ortodoksi, Dış Eleştiri, Görecilik ve İkinci Saflık.

Şekil 2 : Hutsebaut'nun dindarlık ölçeklerinin Wulff'un teorik modeli (1991, 1997) içinde birleşmesi

Duriez ve arkadaşlarına göre, bu dört dînî tutum Wulff'un şemasına kaydoluyor: Ortodoksi sol üst kadranda, Dışsal Eleştiri sol alt kadranda, Görecilik sağ alt kadranda ve İkinci Saflık ise sağ üst kadranda bulunmaktadır (Bkz., şekil 2).

Hutsebaut'nun Dînî Tutumları ile Kişisel Değerler Yönelimi Arasında İlişkiler

Fontaine ve arkadaşlarına (2000) göre, kişisel değerler yönelimleri ile dînî bağlılık arasındaki ilişkinin teolojik ve sosyo-psikolojik analizleri doğrudan doğruya Wulff'un modelinin iki boyutuna uygulanabilir. *Teolojik bakış açısı* doğrudan *aşkınlığı dışlama/dahil etme* boyutuna gönderiyor. Aşkınlığı kabul eden kişiler, aşkınlığı reddeden kişilere nazaran Aİ (Aşkınlık-karşılıklı İlgi) değerler yapısı tarafından daha fazla yönlendirilmiş olmalıydı. *Toplumsal ve psikolojik ihtiyaçlar* terimleriyle analiz ise, harfî/*remzî* (littérale/symbolique) boyuta sıkıca bağlıdır. *Harfî*

bir düşünce tarzında sadece bir tek doğru cevap vardır. Açıklık ve kesinlik de işte böyle yaratılmış olur. Din kurulu sosyal düzeni desteklediği ölçüde, dine harfî inanç sadece belirsizliği azaltmakla kalmayacak, aynı zamanda kurulu sosyal düzeni de desteleyecektir. *Sembolik düşünce* tarzında, pek çok yorum mümkündür. Bu, kurulu sosyal düzene karşı bazı *eleştirel yorumların ve belirsizliğin bir hoşgörüsünü* de doğurur. O halde, din karşısında *harfî bir düşünce* tarzı, SB (Sosyal düzen ve Belirsizlik) değerler yapısı ile, ilke olarak, sembolik düşünce tarzından daha uyumlu olacaktır.

Hutsebaut'nun dînî tutumları Wulff'un modelinden hareketle elde edildiğine göre, Fontaine ve arkadaşları (2000) bu tutumlar ile onların karşılıklı değer yapıları arasındaki ilişki hakkında bazı tahminler yapılabileceğini ileri sürdüler. *Ortodoksi* (aşkınlığı dahil etme, harfî yaklaşım) düzeyinde yüksek puan alan kişiler, Aİ ve SB değer yapılarının bir bileşimi ile belirgin özellikler göstereceklerdi. *Dışsal Eleştiri* (aşkınlığı dışlama, harfî yaklaşım) düzeyinde yüksek puan alan kimseler ise, tersine çevrilmiş bir Aİ değerler yapısı ve SB değerler yapısının bileşimiyle belirgin özellik kazanmış olacaktı. *Görecilik* (aşkınlığı dışlama, sembolik yaklaşım) düzeyinde yüksek puan alan kimseler, tersine çevrilmiş bir Aİ değerler yapısı ve tersine çevrilmiş bir SB değerler yapısı ile belirginleşecekti. Ve nihayet *İkinci Saflık* düzeyinde (aşkınlığı dahil etme, sembolik yaklaşım boyutu) yüksek puan alan kimseler ise bir Aİ değerler yapısı ve tersine çevrilmiş bir SB değer yapısıyla belirginleşecekti. Bununla beraber Fontaine ve arkadaşlarının (2000) sonuçları, bu hipotezlerin hepsini desteklememiştir. *Ortodoksi*, SB değer yapısıyla belirginleşiyordu, fakat sadece Aİ değer yapısıyla çok zayıf biçimde ilişkisi vardı. *Dışsal Eleştiri* ters çevrilmiş Aİ değerler yapısıyla belirginleşiyordu fakat SB değerler yapısıyla bir bağlantısı yoktu. *Görecilik* sadece SB değerler yapısıyla belirginleşmiyordu fakat (beklenmedik bir şekilde) Aİ değerler yapısıyla da ilişki kuruyordu. *İkinci Saflık* ise, Aİ değerler yapısıyla belirginleşmişti fakat (beklentilerin aksine) hafif bir biçimde SB değerler yapısıyla da tanımlanıyordu. Bu sonuçlar, onların kendi incelemelerinde Hutsebaut'nun dînî tutumlarını nasıl işlemselleştirmiş oldukları ile açıklanabilirdi. Fontaine ve arkadaşları (2000) 24 madde içeren *Eleştiri-Sonrası İnanç Ölçeği*'nin önceki versiyonunu kullandılar (Luyten, Corveleyn & Fontaine, 1998). Kısa bir zaman önce, bu işlemselleştirmenin teorik temelleri Duriez ve arkadaşları (2000) tarafından düzeltilmiştir. Bir inançsızlık durumunu daha iyi sınırlandırmak amacıyla Dışsal Eleştiri'yi ölçen maddeler, yeniden ifade edilmiş ve Göreciliği olduğu kadar İkinci Saflığı da tam olarak kavramak için yeni maddeler konmuştur. Ortodoksi ölçeğinin maddeleri, büyük ölçüde değiştirilmeden kalmıştır.

Metot

Denekler

Katılımcılar Leuven Katolik Üniversitesi (Belçika) psikoloji bölümü birinci sınıfta okuyan 389 öğrenci idi. Hepsi Flamanca konuşan Belçikalılar olup, 17-23 yaşları (ort. 18) arasında idiler ve %79'u bayan idi. Katılma mecburi idi. Gizlilik ve ad bildirmeme tüm katılımcılar için geçerliydi. Bütün katılımcılar arasında 97 kişi (%25) her hafta kiliseye gittiğini ya da en azından sık sık gittiğini (Flaman nüfusun tamamında yaklaşık %10'luk orana karşı) belirtmiştir. 167 kişi (%43) kiliseye sadece hususi fırsatlar buldukça gittiğini belirtirken, 122 kişi (%32) ise kiliseye hiç gitmediğini beyan etmiştir.

Kavramlar ve Ölçekler

Schwartz'ın değerler anketinin flamanca tercümesi 55 değeri ihtivâ ediyordu (Bkz., Tablo 1). Denekler, hayatta yönlendirici bir ilke olarak önemine göre her değeri, 9 puan toplayan bir ölçek üzerinde belirtiyordu. Bu derecelendirme (**-1**)= "**değerlerime ters**" basamağından başlayarak, (**0**)= "**önemsiz**"den geçerek (**7**)= "**Çok önemli**" basamağına doğru gidiyordu. İç tutarlılık analiz sonuçları (Cronbach alfa değeri): Güç (A. ort.= 2.30, ss= 1.08) için .69; Başarı (A. ort.= 3.54, ss= 1.08) için .73, Hazcılık (A. ort.= 4.44, ss= 1.15) için .76, Uyarılım (A. ort.= 3.42, ss= 1.36) için .78, Özyönelim (A. ort.= 4.69, ss= 0.82) için .60, Evrenselcilik (A. ort.= 4.54, ss= 0.97) için .80, İyilikseverlik (A. ort.= 5.12, ss= 0.75) için .70, Geleneksellik (A. ort.= 2.56, ss= 1.03) için .60, Uyma (A. ort.= 3.98, ss= 1.12) için .70, Güvenlik (A.ort.=3.96, ss=0.91) için .66 olarak bulunmuştur. Schwartz ve Huismans'da (1995) olduğu gibi, değer ölçekleri her kişi için düzeltme yoluyla ortalama puan üzerinden hesaplanmıştır. Bu işlem, muhtemel sistematik cevapları doğrulamak [veya tahkik etmek] içindir.

Tek boyutlu dînî bağlılık ölçeği olarak deneklere sık sık kiliseye gidip gitmedikleri soruluyordu (*Hiç*, *sadece özel fırsatlarda*, ya *her hafta* ya da en azından *sık sık* gibi). Kiliseye gitme sıklığıyla ilgili bir ölçek, inancın önemlilik göstergesi olarak çoğu zaman kullanılmıştır (Bkz., Duriez & Hutsebaut, 2000). Çok boyutlu dindarlık ölçeği olarak katılımcılar, *Eleştiri-Sonrası İnanç* ölçeğini (Duriez ve dğr., 2000) doldurdular. Bu ölçek Hutsebaut'nun dört tutumunu ölçen 31 madde ihtivâ etmektedir: *Ortodoksi, Dışsal Eleştiri, Görecilik ve İkinci Saflık*.

Bu 31 madde arasında Pearson korelasyonları esas alınarak yapılan çok boyutlu bir ölçek analizi (Kruskal & Wish, 1978), Wulf'un (1991, 1997) iki boyutlu alanına yerleştirilebilecek dört tip dindarlık ortaya çıkardı (Bkz., Şekil 2). İç tutarlılık değerleri (alfa Cronbach): Ortodoksi için .62 (A. ort.= 2.06, ss. = 0.78), Dışsal Eleştiri için .73 (A. ort.= 3.50, ss. = 0.99), Görecilik için .51 (A. ort.= 5.38, ss.= 072) ve İkinci Saflık için .84 (A. ort.= 3.68, ss.= 1.32) olarak bulunmuştur.

SONUÇLAR

İki değişkenli Korelasyonlar

Değer tipleri ile *dindarlık* arasında ilişkilerin genel bir özetini elde etmek için *Schwartz'ın değerleri* ile *çeşitli dindarlık ölçekleri* arasında iki değişkenli korelasyonları hesapladık (Bkz., Tablo 2). Dindarlık ölçeklerinin her biri için ilişkilerin yapısının devirli düzlem eğrisine benzer bir şekle (une forme sinüsoïdale) uyup uymadığını da inceledik.

Tablo 2: Teorik Aİ (Aşkınlık& karşılıklı İlgi) ve SB (Social düzen & Belirsizlikten kaçınma) değer Kalıpları ile dindarlık ölçekleri ve 10 değer tipi arasında korelasyonlar.

Değer	Değer yapısı			Dindarlık ölçekleri			
	Aİ	*SB*	*DB*	*O*	*DE*	*G*	*S*
Cüç	-.59	.59	.04	.10	.12	-.12*	-.05
Başarı	-.95	.00	-.04	.04	.03	-.22***	-.14**
Hazcılık	-.95	-.59	-.26***	-.20***	.23***	-.08	-.26***
Uyarılım	-.59	-.95	-.18***	-.09	.09	-.14**	-.20***
Özyönelim	.00	-.95	-.22***	-.17***	.16**	.05	-.18***
Evrenselcilik	.59	-.59	.00	-.04	-.12*	.18***	.12*
İyilikseverlik	.95	.00	.00	-.09	- .09	.19***	.04
Geleneksellik	.95	.59	.36***	.26***	- 32***	.02	.42***
Uyma)	.59	.95	.13*	.12*	- .02	-.03	.18***
Güvenlik	.00	.95	.07	.11*	.09	-.07	-.04
N= 389 anlamlılık *p<.05, **p<.01, ***p<.001.							
Aİ(TC)=Aşkınlık/karşılıklı İlgi, **SB(SU)**=Sosyal düzen/Belirsizlik, **DB(*ER*)**= Dînî bağlılık, **O(*O*)**= Ortodoksi, **DE(C)**= Dış Eleştiri, **G(R)**= Görecilik, **İS(S)**= İkinci Saflık.							

İlkönce dînî bağlılık, *Geleneksellik ve Uyma* ile anlamlı biçimde *pozitif ilişki* içinde idi ve *Hazcılık, Uyarılım ve Özyönelim* ile anlamlı biçimde *negatif ilişki* gösteriyordu (Bkz., Tablo 2). Dînî bağlılık, *Geleneksellik* ile en olumlu tarzda, *Özyönelim* ile *en olumsuz* tarzda ilişki içindeydi. Diğer bütün korelasyonlar, Schwartz'ın teorisinin öngördüğü düzen içinde ikisi arasında yerleşmiş idi. Korelasyonlar *Geleneksellik-Hazcılık* istikametinde *Uyma, Güvenlik, Güç ve Başarıdan* geçerek Hazcılığa doğru gittikçe azalıyordu. *Hazcılık-Geleneksellik* istikametinde ise, *Uyarılım, Evrenselcilik ve İyilikseverlik* üzerinden Geleneksellik'e doğru giderken yükseliyordu. *Özyönelim* küçük bir istisnâ oluşturuyordu: *Özyönelim değeri* hafif biçimde *Dini Bağlılık* ile, *Uyarılım* değeriyle olduğundan birazcık daha *olumsuz bir ilişki* içindeydi.

Daha sonra, *Eleştiri-Sonrası İnanç Ölçeği*'nin dört dînî tutum boyutundan her biri, en azından kısmen farklı bir değerler yapısıyla belirginleşiyordu. *Ortodoksi* anlamlı bir biçimde *Geleneksellik, Uyma, Güvenlik ve Güç* ile *pozitif ilişki* içindey-

ken, *Hazcılık ve Özyönelim* ile anlamlı biçimde *negatif ilişki* içinde idi (Bkz., Tablo 2). *Ortodoksi* en olumlu bir şekilde *Geleneksellik* ile *pozitif ilişki* gösterirken, *Hazcılık ile en olumsuz* bir tarzda ilişki içinde idi. Bütün korelasyonlar sinüzoidal bir şekli izliyorlardı. Korelasyonlar *Geleneksellik-Hazcılık* istikametinde *Uyma, Güvenlik, Güç ve Başarı* değerleri üzerinden geçerek *Hazcılığa doğru gittikçe* azalıyordu. *Hazcılık-Geleneksellik* istikametinde ise *Özyönelim ve Evrenselcilik* üzerinden *Hazcılığa doğru* giderek yükseliyordu. *Uyarılım ve İyilikseverlik* küçük istisnâlar teşkil ediyordu: *Uyarılım*, Özyönelim ile olduğundan birazcık *daha az olumsuz* biçimde *Ortodoksi* ile ilişkili idi. *İyilikseverlik* ise Evrenselcilik ile olduğundan birazcık *daha az negatif* biçimde *Ortodoksi* ile ilişki içinde bulunuyordu. *Dışsal eleştiri* ise *Hazcılık, Özyönetim ve Güç* ile anlamlı biçimde *olumlu ilişki* gösterirken, *Geleneksellik ve Evrenselcilik* ile anlamlı *olumsuz ilişki* içinde idi (Bkz., Tablo 2). *Dışsal eleştiri*, Hazcılık ile *en olumlu*; Geleneksellik ile ise *en olumsuz* şekilde ilişki içinde bulunuyordu. Bütün ilişkiler devirli düzlem eğrisine benzer bir şekil yani sinüzoidal bir yapı (une forme sinüsoïdale)* izliyordu. İlişkiler (korelasyonlar) *Hazcılık'tan Geleneksellik'e* doğru Uyarılım ve Evrenselcilik üzerinden geçerek *daha da* azalıyordu. *Geleneksellik'ten Hazcılık'a* doğru ise Uyma, Güvenlik ve Güç doğrultusunda giderek *artıyordu*. *Özyönelim, İyilikseverlik ve Başarı* küçük istisnâları oluşturuyordu: *Özyönelim* değer yapısı *Uyarılım* değeri ile olduğundan biraz *daha yüksek* şekilde *Dışsal eleştiri* ile *pozitif ilişki* gösteriyordu. *İyilikseverlik* ise *Evrenselcilik* ile olduğundan biraz *daha düşük* biçimde *Dışsal eleştiri* ile *negatif ilişki* sergiliyordu. *Başarı* değeri de Güç ile olduğundan biraz daha az biçimde *Dışsal eleştiri* ile *pozitif bir ilişki* içinde bulunuyordu. Görecilik ile *Evrenselcilik ve İyilikseverlik* arasında anlamlı biçimde *pozitif ilişki* gözlenirken, *Başarı, Güç ve Uyarılım* ile negatif yönde anlamlı bir ilişki içinde olduğu gözleniyordu (Bkz., Tablo 2). Görecilik, en olumlu biçimde *İyilikseverlik* ile ilişki içinde iken; *Başarı* ile en olumsuz biçimde ilişki sergiliyordu. Bütün korelasyonlar sinüzoidal bir yapı izliyordu. *İyilikseverlik-Başarı* yönünde ilerlerken Geleneksellik, Uyma, Güvenlik ve Güç değerine doğru azalıyordu. Tersine *Başarı-İyilikseverlik* doğrultusunda ise, Uyarılım, Özyönelim ve Evrenselliğe doğru giderek azalıyordu. *Uyarılım değeri* küçük bir istisnâ teşkil ediyordu. Bu değer yapısı, Hazcılık ile olan negatif ilişkiyi biraz daha fazlaca olarak Görecilik ile gösteriyordu. *İkinci Saflık* (dindarlık değişkeni) ile Geleneksellik, Uyma ve Evrenselcilik arasında anlamlı pozitif ilişki görülürken; Hazcılık, Uyarılım, Özyönelim ve Başarı arasında anlamlı negatif ilişki söz konusu idi (Tablo 2). İkinci Saflık ile Geleneksellik arasında en olumlu biçimde, Hazcılık ile ise en olumsuz biçimde bağlantı vardı. Bütün ilişkiler, biri artarken diğeri

---

* une forme sinüsoïdale: Karşılıklı sinüs açılarındaki değimleri gösteren dönerli bir düzlem eğrisi veya devirli düzlem eğrisine benzer bir şekil (bir değerler yapısı ile bir dindarlık boyutu arasındaki pozitif ilişkisi arttıkça veya tersine azaldıkça, o değerin diğer dindarlık boyutlarıyla pozitif ilişkisi azalıyor veya artıyor olduğunu gösterir bir halde temsil etme).

azalan bir yapı izliyordu. *Geleneksellik-Hazcılık* istikametinde ilerlerken *Uyma, Güvenlik, Güç ve Başarı* değerleri üzerinden Hazcılık'a doğru yaklaştıkça ilişkiler azalıyordu. *Hazcılıktan Geleneksellik'e* doğru ise ilişkilerin seviyesi *Uyarılım, Özyönelim ve Evrenselcilik* üzerinden ilerleyerek gittikçe artıyordu. *İyilikseverlik* küçük bir istisnâ oluşturuyordu: Bu değer yapısı Evrenselcilikle olduğundan birazcık daha az biçimde *olumlu ilişki* içinde bulunuyordu.

Değer Yapılarının Açıklanması için Regresyon Analizleri*

Gözlenen değer yapılarının teorik olarak elde edilen iki değer yapısına ne ölçüde atfedilip edilemeyeceğini çözümlemek için bazı regresyon analizleri yapılmıştır. Bu analizlerde gözlemlenen değer yapıları *bağımlı değişken* olarak, hipotetik iki değer yapısı (Aİ yapısı ve SB yapısı) *bağımsız değişken* olarak modele sokulmuştur (Bkz., Tablo 2). Bütün değer tiplerinin tam bir çember üzerinde konumlanmış olduğunu ve bütün bitişik değer tiplerinin birbirinden eşit uzaklıkta olduğunu var sayarak, beklenen değerler yapısı çember üzerindeki değer tipinin açı sinüsünü hesaplayarak elde edilebilecekti (Bkz., Tablo 2)[2]

Tablo 3: Dindarlık ölçekleri ile bağdaşan değer kalıplarına göre Aİ ve SB kalıplarına ilişkin çoklu regresyonlar: Kısmî R^2'ler, Standardize edilmiş regresyon katsayıları (Beta) ve Toplam R^2'ler

	Aİ yapısı (Aşkınlık-karşılıklı İlgi)		**SB yapısı** (Sosyal düzen ve Belirsizlik)		
Dindarlık ölçekleri	**Kısmî R^2**	**Beta**	**Kısmî R^2**	**Beta**	**Toplam R^2**
Dînî bağlılık	**.18**	.45	**.61**	.64	**.79**
Ortodoksi	**.02**	.13	**.66**	.77	**.67**
Dışsal eleştiri	.61	-.75	.01	-.10	.62
Görecilik	.65	.94	.17	-.43	.82
İkinci Saflık	.66	.72	.10	.33	.77

* **Regresyon analizi**, bir *bağımlı değişken* ile bir veya daha fazla *bağımsız değişken* arasındaki ilişkiyi incelemek maksadıyla kullanılan bir istatistiksel yöntemdir. Diğer bir ifadeyle bağımsız değişkenler yardımıyla bağımlı değişkendeki değişimleri açıklamaya çalışan bir istatistiksel analiz tekniğidir. Tek bağımsız değişkenin kullanıldığı regresyona *tek değişkenli regresyon analizi*, birden çok bağımsız değişkenin kullanıldığı regresyon analizine ise *çok değişkenli regresyon analizi* denir (Ç.N.).

2 Bu son varsayım Schwartz'ın değerler teorisi tarafından tamamıyla doğrulanmış olmayabilir. Schwartz'ın değerler ölçeğini kullanan araştırmalar, sadece değer tiplerinin sınıflanma düzenini doğruluyor. Ortak bir kökenden hareketle eşit uzaklıktaki pozisyonları ve bitişik/komşu değer tiplerini teyid etmiyor (Mesela Schwartz, 1992). Bu sebeple açı sinüslerine mükemmel biçimde uygun bir değer yapısı ile klasik bir regresyon analizinin dışında, en uygun (optimal) ölçekli bir regresyon analizi de yapılmıştır. En uygun ölçekli regresyon analizinde sadece bağımsız değişkenler içinde sıralamalı bilgiler göz önünde bulundurulur. En uygun ölçekli regresyon analizlerinin sonuçları, bu makalede sunulan sonuçlara çok benziyordu.

Tablo 3'teki sonuçlar, Dînî bağlılık ile bağdaşan değerler yapısının **%79**'unun teorik iki değer yapısı vasıtasıyla açıklanabileceğini göstermektedir. Aİ (aşkınlık-karşılıklı ilgi) değerler yapısı, *Dînî bağlılığa* giren değerler yapısının %**18**'ini doğrulama imkânı verirken, SB (Sosyal düzen-Belirsizlikten kaçınma) değerler kalıbı ise **%61'lik** kısmını açıklama imkânı sağlamıştır (Tablo 3). Ortodoksiye gelince, bağdaşan değerler yapısının **% 67**'si teorik iki değerler yapısıyla doğrulanabilmiştir. Aİ değerler yapısı, Ortodoksiye giren değerler yapısının %2'sini, SB değerler yapısı ise **%66**'sını doğrulama imkânı vermiştir (Tablo 3). Dışsal Eleştiri için ise, bağdaşan değerler yapısının %62'si iki teorik değer yapısı tarafından açıklanabilmiştir. Tersine çevrilmiş Aİ değerler yapısı, Dışsal Eleştiriye giren değerler yapısının %61'ini açıklarken, tersine çevrilmiş SB değerler yapısı %1'ini açıklama imkânı vermiştir (Bkz., Tablo 3). Göreciliğe gelince, ortak değerler yapısının %82'si teorik iki değer yapısıyla açıklanabilmiştir. Göreciliğe dahil değerler yapısının %65'ini doğrulama imkânını Aİ değerler yapısı verirken, tersine çevrilmiş SB değerler yapısı %17'sini doğrulama imkânı sağlamıştır (Bkz., Tablo 3). İkinci Saflık'ta ise, bu ortak değerler yapısının %77'si teorik iki değer yapısıyla teyit edilebilmiştir. İkinci Saflık'a bağlı değerlerin %66'lık kısmını Aİ (Aşkınlık-karşılıklı İlgi) değerler yapısı açıklama imkânı verirken, %10'luk bir kısmını ise SB (Sosyal düzen-belirsizlikten kaçınma) değerler yapısı doğrulama imkânı sağlamıştır (Bkz., Tablo 3).

Tartışma

İlk önce, bu incelemenin sonuçları, Fontaine ve arkadaşlarının (2000) bulgularını veya keşfini tekrar doğrulamıştır. Şöyle ki, dînî Bağlılığa giren değerler yapısı, SB (Sosyal düzen ve Belirsizlikten kaçınma) değerler yapısının baskınlığı ile, teolojik ve sosyo-psikolojik bir değerler yapısının birleşimi olarak daha iyi sınırlandırılmış olabilir.

Ayrıca, Fontaine ve arkadaşlarının (2000) da ortaya koydukları gibi, Hutsebaut'nun dînî tutum boyutlarının, kısmen, bazı değer yönelimlerine ayrımsal olarak girmiş oldukları anlaşılmıştır. Fontaine ve arkadaşlarının bulgusuyla aynı düşünce düzeni içinde, Ortodoksiye giren değerler yapısı, SB (Sosyal düzen-Belirsizlikten kaçınma) dolambaçlı yoldan değerler yapısı sayesinde daha iyi anlaşılabilmektedir. Bu durum, ortodoks bir din yaklaşımının ilke olarak sosyal bakımdan bir emîn ortamlar ve belirlilik arayışıyla ötekilerden ayrılacağı hipotezini desteklemektedir. Aİ (Aşkınlık ve karşılıklı İlgi) değerler yapısının önemi Ortodoksi için yalnızca ikinci derecededir. Bununla beraber Tablo 2'deki ikili korelasyonlar (ilişki katsayıları), Ortodoksi'nin Geleneksellik ile pozitif tarzda bağdaştığını ve Aİ (Aşkınlık-karşılıklı İlgi) değerler yapısının temeli üzerinden beklenebildiği gibi, Hazcılık ile *negatif* olarak birleştiğini ama Ortodoksi'nin İyilikseverlik ve Evrenselcilik ile pozitif biçimde birleşmediğini, Başarma ve Güç

ile negatif ilişki göstermediğini ve Aİ değerler yapısı esas alınarak beklenebileceği gibi, Özyönelim ve Güvenlik değer yapılarından ayrılmadığını da göstermektedir. O andan itibaren, her ne kadar Ortodoksi değeri, kendi bütünü içinde Aİ değerler yapısı ile az benzerlik gösterse de, onun Geleneksellik ve Hazcılık üzerindeki vurgusunu paylaşmaktadır (Bkz., Tablo 2). Bu durum, aşkınlık bakış açısının Ortodoksi için belli bir önem kazandığını gösterebilirdi ama karşılıklı ilgi (İyilikseverlik değerleri arasında en güçlü biçimde ifade edilen durum) üzerinde vurgu kazandığını göstermezdi.

Aynı şekilde, Fontaine ve arkadaşlarının bulgularıyla aynı düşünce düzeni içinde, Dışsal Eleştiri içine giren değerler yapısı, tersine çevrilmiş bir Aİ değerler yapısı sayesinde daha iyi anlaşılabilmektedir. Bununla beraber, Dış Eleştiri değeri Geleneksellik değerleriyle daha az ilişkili olduğu halde, İyilikseverlik ile çok az öyledir (Bkz., Tablo 2). Bu da gösteriyor ki önemli olan şey, pek o kadar karşılıklı ilgi meselesi değil, daha ziyade aşkınlık karşıtlığıdır (anti-transcendance). Sosyo-psikolojik değerler yapısına ait desteğin önemi ancak asgarî derecededir ve tutarlı bir yapıyı gerçekten ortaya koymamıştır (Bkz., Tablo 2). Fontaine ve arkadaşlarının (2000) ileri sürdükleri gibi, SB değerler yapısı ile Dış Eleştiri değerler yapısı arasında bir ilişkinin bulunmayışı, Dış Eleştiri seviyesinde yüksek puan alan kişilerin sadece aşkınlığın reddini ve bu red tarafından kapsanmış tipik değer yönelimini paylaşan karışık (heterojen) bir grup teşkil etmeleri olgusundan kaynaklanmış olabilirdi.

Fontaine ve arkadaşlarının da belirttiği gibi, Göreceliğe giren değerler yapısı, beklentilerin aksine, bir Aİ değerler yapısı sayesinde daha iyi anlaşılmış olabilir. Bununla beraber şunu da belirtmek gerekir ki, ikili korelasyonlar (bkz., tablo 2) Aİ (Aşkınlık-karşılıklı İlgi) değerler yapısına oranla önemli sapmalar gösteriyordu. Oysa Gerecilik İyilikseverlik ve Evrenselcilik ile en fazla ilişkili idi, Geleneksellik ile neredeyse hiç öyle değildi. Öbür taraftan Görecilik anlamlı biçimde Hazcılık ile negatif ilişki içinde değildi. Göreci pozisyonda aşkınlık perspektifi, karşılıklı ilgi üzerine vurgudan daha az önemli oluyor gibi gelmektedir. O halde incelememizin sonuçları şuna işaret eder gibi görünmektedir ki, öncelikle Görecilikle bağdaşan – Ortodoksi'yi (bkz. yukarıda) ve İkinci Saflık'ı (bkz. aşağıda) belirginleştiren- aşkınlık karşısında açıkça pozitif bir tavır değil, fakat karşılıklı ilgi yönüdür. Bu örneklem ve diğerleri için Görecilik ölçeğindeki yüksek ortalama puanlara bakıldığında (bkz. metotla ilgili kısım), dine atfedilen önemde giderek azalma ile birleşmiş, karşılıklı ilgi gibi değerlerin kaybına ilişkin korku, temelsiz ve geçersiz gibi geliyor. Tersine çevrilmiş SB (Sosyal düzen ve Belirsizlikten kaçınma) değerler yapısı, Göreciliğe dahil olan değerler yapısına aynı şekilde katkıda bulunmuştur, fakat Fontaine ve arkadaşlarının (2000) çıkardığı sonuçlara ve beklentilere ters biçimde, bu katkı daha az telaffuz edilmiştir. Bu fark, örneklemin bazı özelliklerinden kaynaklanmış

olabilir fakat bu fark sadece, bu kavramın teorik bakış açısından daha tutarlı ve daha yeni bir işlemselleştirmesini kullanmış olmasına da bağlanabilir.

Nihayet, Fontaine ve arkadaşlarının (2000) bulgularıyla aynı düşünce düzeni içinde, İkinci Saflık'a bağlı değerler yapısı, bir Aİ değerler yapısı sayesinde daha iyi anlaşılmış olabilir. Bu da, dine ilişkin bir "İkinci Saflık" yaklaşımının aşkınlık ve karşılıklı ilgi karşısında olumlu bir tutuma yol açacağı hipotezini doğrulamaktadır. Bununla birlikte, ikili ilişkiler (bkz, tablo 2) tahmin edilen Aİ değerler yapısına göre bazı sapmalar da göstermektedir. İkinci Saflık en fazla Geleneksellik ile ilişkili olduğu halde, İyilikseverlik ile çok az ilişkili idi. Bu durum gösteriyor ki, karşılıklı ilgi perspektifi aşkınlık üzerine yapılan vurgudan daha az önemlidir. Beklentilerin aksine fakat Fontaine ve arkadaşlarının (2000) bulgularına uygun biçimde, SB değerler yapısı (tersine çevrilmiş SB değerler yapısı yerine) aynı zamanda İkinci Saflık'a bağlı değerler yapısına katkıda bulunmuştur, ancak bu en düşük ölçüdedir. Bununla birlikte bu durum gösteriyor ki İkinci Saflık, zayıf bir belirsizlikten kaçınma ve sosyal düzene verilen zayıf bir önem ile asla belirginleşmiş değildir. Aksine, Fontaine'nin sonuçları kadar bizim sonuçlarımız da göstermektedir ki İkinci Saflık, belirlilik ve tahmin edilebilirlik arayışıyla belirginleşmiş gibi görünmektedir. Bu durum, hem Geleneksellik ve Uyma ile olan pozitif ilişkilerde, hem de Hazcılık, Uyarılım ve Özyönelim ile negatif ilişkilerde görüldüğü gibi (bkz., Tablo 2).

Sonuç ve Değerlendirmeler

Bu çalışma büyük ölçüde dindarlık tipleri arasındaki Fontaine ve arkadaşlarının (2000) buldukları sistematik ilişki yapılarını yeniden ortaya çıkarmıştır. Dindarlık ile değer yapıları arasındaki ilişkiye dair hipotezlerin çıkarımını destekleyen Schwartz ve Huisemans'ın teorik düşünme kanıtına ait geliştirme, ampirik planda bir kez daha teyid edilmiştir. Bu yazarların çıkardıkları sonuç, Aşkınlık/karşılıklı İlgi (Aİ) ve Sosyal düzen/Belirsizlikten kaçınma (SB) teorik olarak bir tek yerine iki farklı değerler yapısını ileri sürmüştür. Bununla birlikte bu incelemenin sonuçları, dindarlık ile kişisel değerler yönelimi arasındaki ilişkiyi daha iyi anlayabilmek için Aşkınlık/karşılıklı İlgi değerler yapısını (Aİ) titizlikle biri karşılıklı ilgi yapısı ve diğeri aşkınlık yapısı olarak ikiye ayırmanın gelecekte daha iyi olabileceğine işaret eder gibi görünüyor.

KAYNAKÇA

Allport, G. W., Ross, J. M. (1967) Personal religous orientation and prejudice, *Journal o1 Personality and Social Psychology*, 5, 432-443.

Desimpelaere, P., Sulas, F., Duriez, B. & Hutsebaut, D. (1999). Psycho-epistemological styles and religious beliefs. *The International Journal for thePsychology of Religion, 9,* 125-137.

Durkheim, E. (1912/1954). *The elementary forms of religious life.* Glencoe, İL: Free Press.

Duriez, B., Fontaine, J.R.J., & Hutsebaut, D. (2000). A further elaboration of the Post-Critical Belief scale: Evidence for the existence of four different aproaches to religion in Flanders-Belgium. *Psychologica Belgica,* 40, 153-181.

Duriez, B., & Hutsebaut, D. (2000). The relation betvveen religion and racism: The role of post-critical beliefs. *Mentol Health, Religion & Culture, 3,* 85-102.

Fontaine, J.R.J., Luyten, P., & Corveleyn, J. (2000). Tell me what you believe and I'11 teli you what you want: Empirical evidence for discriminating value patterns of five types of religiosity. *The International Journal for the Psychology of Religion, 10,* 65-84.

Hutsebaut, D. (1996). Post-critical belief: A new approach to the religious atti-tude problem. *Journal of Empirical Theology, 9,* 48-66.

Hutsebaut, D. (1997). Identity statuses, ego integration, god representation and religious cognitive styles. *Journal of Empirical Theology, 10,* 39-54.

Kirkpatrick, L.A., & Hood, R.W. (1990). Intrinsic-extrinsic religious orienta-tion : The boon ör bane of contemporary psychology of religion ? *Journal for the Scientific Study of Religion, 29, 442-462.* f» Kruskal, J.B., & Wish, M. (1978). *Multidimensional scaling.* London : Sage.

Lau, S. (1989). Religious schema and values. *International Journal of Psychology, 24,* 137-156.

Marx, K. (1848/1964). *Selected writings in sociology and social philosophy*. Baltimore : Penguin.

Niebuhr, R. (1935). *An interpretation of Christian ethics*. New York : Harper.

Paloutzian, R.F. (1981). Purpose in life and value changes following conversion. *Journal of Personality and Social Psychology, 41,* 1153-1160.

Rokeach, M. (1968). *Beliefs, attitudes and values.* San Francisco : Jossey-Bass.

Rokeach, M. (1969a). Value systems and religion. *Review of Religious Research, 11,* 2-23.

Rokeach, M. (1969b). Religious values and social compassion. *Review of Religious Research, 11,* 24-38.

Schvvartz, S.H. (1992). Universals in the content and structure of values : Theo-retical advances and empirical tests in 20 countries. in M.P. Zanna (Ed.), *Advances in experimental social psychology* (Vol. 25, pp. 1-65). San Diego-London : Academic Press.

Schwartz, S.H., & Huismans, S. (1995). Value priorities and religiosity in four western religions. *Social Psychology Quarterly, 58,* 88—107.

Schwartz, S.H., & Sagiv, L. (1995). Identifying culture specifics in the content and structure of values. *Journal of Cross-Cultural Psychology, 26,* 92-116.

Tate, E.D., & Miller, G.R. (1971). Differences in value systems of persons with varying religious orientations. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 10, 357-365.

Vergote, A. (1997). « Tu aimeras le Seigneur ton Dieu ... » : *L' identite chretienne*. Paris : Cerf.

Vergote, A. (1999). *Moderniteit en Christendom : Gesprek in vrijheid en respect*.

Tielt: Lannoo. Wilson, B.R. (1982). *Religion in sociological perspective*. New York : Oxford University Press.

Wulff, D.M. (1991). *Psychology of religion : Classic and contemporary vievos*. New York : Wiley.

Wulff, D.M. (1997). *Psychology of religion: Classic & contemporary*. New York : Wiley.